

**Вучэбная дысцыпліна “Рыторыка”
ІУ курс спец. “Беларуская філалогія”**

**Лекцыя на тэму
“АКЦЫЯ.ТЭХНІКА ВЫКАНАННЯ ПРАМОВЫ”**

План

1. Акцыя і яе змест.
2. Прыродныя ўласцівасці голасу.
3. Дыханне і яго віды.
4. Інтанацыйная арганізацыя выказвання. Тон маўлення.
5. Рытмічная арганізацыя выказвання.
6. Дыкцыя, яе недахопы.
7. Невербальныя сродкі зносін.
8. Формы выканання выступлення.

1. Акцыя і яе змест.

Акцыя (пранансуацыя) (лац. actio “выкананне”, лац. pronuntiatio “вымаўленне, выгаворванне”) – заключны этап падрыхтоўкі да выступлення, які ўключае засваенне прыёмаў красамоўнага выканання тэксту прамовы.

Акцыя грунтуецца на тэхнічнай выразнасці маўлення і заснавана на вывучэнні прыродных уласцівасцей голасу, развіцці дыкцыі, засваенні правільнага літаратурнага вымаўлення, выразнасці чытання, яго рытміка-інтанацыйнага афармлення, міміка-жэставага суправаджэння, правільных паводзін аратара перад аўдыторыяй.

Акцыя звязана таксама з пластычным выражэннем прамовы і знешнімі паводзінамі аратара.

2. Прыродныя ўласцівасці голасу.

Як адзначаў Ніцшэ, “найбольш зразумелым ў маўленні з’яўляецца не само слова, а тон, сіла гучання, інтанацыя, тэмп, у якім вымаўляюцца словы, карацей, музыка .. пачуцця: усё тое, што можна апісаць”.

Тэхнічная выразнасць маўлення ў многім залежыць ад прыродных уласцівасцей голасу, якія вызначаюцца ў першую чаргу наступнымі *органами артыкуляцыі*:

Гартань – трубка конусападобнай формы, якая складаецца з некалькіх храсткоў, знешніх і ўнутраных мышцаў і размешчана паміж трахей і глоткай. Усе гукі маўлення ўтвараюцца ў гартані.

Галасавыя звязкі – мышцы складанай будовы, пакрытыя слізістай абалонкай, якія знаходзяцца ў гартані. У спакойным стане галасавыя звязкі ўтвараюць трохкутную адтуліну для праходу паветра – галасавую шчыліну. Пры фанатыі галасавыя звязкі збліжаюцца, напружваюцца і вібрыруюць.

Рэзанатары (лац. resonare “гучаць у адказ”) -- трубка ў арганізме чалавека (трахея, гартань, глотка, насаглотка і інш), у якіх развіваецца рэзаніраванне, што ўзмацняе гукавыя хвалі, што ўзнікаюць у гартані. Рэзаніраванне выкарыстоўваецца пры пастаноўцы голасу і для паляпшэння якасці гучання вуснага маўлення.

Да *прыродных уласцівасцей голасу* адносяцца палётнасць, вынослівасць, дыяпазон, рэгістр, сіла гука.

Палётнасць (пасыл) гука – здольнасць голасу распаўсюджвацца на пэўную адлегласць. Правільны пасыл гука забяспечвае добрую чутнасць голасу. Актыўнасць палётнасці гуку рэгулюецца ў залежнасці ад адлегласці, на якой знаходзіцца суб'яседнік. Развіццю палётнасці гука садзейнічае трэніроўка дыхання.

Вынослівасць – здольнасць голасу вытрымліваць значныя фізічныя і псіхалагічныя нагрузкі. Вынослівасць голасу залежыць ад трэніроўкі дыхання, правільнай работы органаў артыкуляцыі і якасці рэзаніравання.

Дыяпазон (грэч. dia pason (chordon) “праз усё (струны)” – аб'ём голасу, які вызначаецца інтэрвалам паміж даступнымі яму самым нізкім і самым высокім гукамі. Асноўная нагрузка выпадае на сярэднія ноты моўнага голасу.

Рэгістр (с.– лац. registrum “спіс, пералік”) – частка гукавога дыяпазону голасу. Існуюць *грубыя* або *ніжнія*, *змешаныя* або *сярэдня* і *галаўныя* або *верхнія* рэгістры. Пры трэніроўцы голасу неабходна звяртаць увагу на выпрацоўку навыкаў плаўнага, мяккага і непрыкметнага пераходу з рэгістра на рэгістр, што магчыма пры трэніраваным дыханні і здаровых органах маўленчага апарату.

Сіла гука – залежнасць гука ад актыўнасці органаў маўленчага апарату. Чым з большым напорам выдыхаецца паветра праз галасавую шчыліну, тым большую сілу набывае гук. Пры выступленні гучнасць голасу павінна быць дастатковай для таго, каб кожны з прысутных змог пачуць аратара. Гучнасць голасу змяняюць у залежнасці ад значнасці выказвання. Яе неабходна павялічваць, узмацняючы паветраную плынь пры дыханні, павышаючы чоткасць артыкуляцыі, замаруджваючы тэмп, а не празмерна напружваючы галасавыя звязкі. Фізічнай асновай гучнасці з'яўляецца правільнае дыханне, а псіхалагічнай падставай паўнаты гука – упэўненасць у сабе, натхненне і творчы ўздзім.

Тэхнічную выразнасць маўлення парушаюць розныя *недахопы голасу*. Да іх адносяцца:

фонастэнія (грэч. phone “гук” + astheneia “слабасць”) – хуткая стамляльнасць голасу, якая прыводзіць да яго ахрыпласці або поўнай адсутнасці;

псеўдафонастэнія (грэч. pseudos “хлусня”, няпраўда” + phone “гук” + astheneia “слабасць”) – перарывістасць голасу, выкліканая празмерным хваляваннем гаворака;

дысфанія (грэч. dys “не” + phone “гук”) – адсутнасць устойлівага, роўнага гучання, у выніку чаго голас зрываецца, дрыжыць;

афанія (грэч. a(an) “не” + phone “гук”) – адзін з распаўсюджаных недахопаў голасу – невыразнасць, цьмянасць гучання, недахоп чысціні і гучнасці голасу.

Гэтыя недахопы выклікаюцца рознымі прычынамі – парушэннем гігіены голасу, хранічнымі прастуднымі захворваннямі, фізічным і псіхічным стамленнем, няўпэўненасцю, сарамлівасцю, шкоднымі звычкамі, няўменнем кіраваць сваімі эмоцыямі і інш. Каб пазбавіцца гэтых недахопаў, неабходна штодзённа выконваць практыкаванні, накіраваныя на развіццё маўленчага дыхання і трэніроўку голасу.

3. Дыханне і яго віды.

Важнае значэнне для артыкуляцыі мае правільнае дыханне. *Дыханне* – жыццёва неабходны фізіялагічны працэс спажывання арганізмам кіслароду і выдзялення вуглякіслага газу. Рытм дыхання абумоўлівае чаргаванне удыху – выдыху. Ёсць два віды *дыхання* – *газаабменнае (фізіялагічнае)*, асноўная функцыя якога – вентыляцыя лёгкіх і забеспячэнне арганізма кіслародам, яно адбываецца міжвольна, і *фанацыйнае (маўленчае)* дыханне, якое служыць не толькі для забеспячэння арганізма кіслародам, але і для гукаўтварэння і з’яўляецца адвольным, патрабуе трэніроўкі.

Асноўныя тыпы дыхання – *плечавы, грудны, рэберны і брушны (дыяфрагмавы)*. Для забеспячэння глыбокага, спакойнага і непрыкметнага дыхання рэкамендуецца развіваць *камбінаваны* або *рэберна-дыяфрагмавы тып дыхання*, які аб’ядноўвае брушны і рэберны. У час дыхання паветра павінна паступаць праз нос, награвецца і ачышчацца, паветра нельга заглянаць, рэзка захопліваць. Правільнае дыханне бачнае: яно вызначаецца расцягваннем брушных мышцаў на ўдыху, калі напаўняецца брушная поласць.

У сістэму практыкаванняў па трэніроўцы дыхання ўваходзяць гігіенічны масаж, практыкаванні на “ігравой” аснове, практыкаванні на дыханне (чаргаванне удыху – выдыху; поўны выдых – максімальны бяшумны глыбокі удых x 20 разоў; удых – выдых + вымаўленне зычных), маўленча-вакальныя (на развіццё меладычнасці маўлення), маўленчыя (на артыкуляцыю асобных гукаў і іх спалучэнняў), псіхафізічныя (на ўяўленне). Пры пастаноўцы дыхання важна навучыцца вымаўляць кожнае слова фразы вельмі марудна і выразна, вымаўляць у нармальным тэмпе на адным дыханні максімальную колькасць слоў.

4. Інтанацыйная арганізацыя выказвання. Тон маўлення

Тэхнічную выразнасць маўлення ўзмацняе правільная *інтанацыйная арганізацыя выказвання*.

Інтанацыя (фр. *intonatio* < лац. *intonare* “гучна вымаўляць, шумець”) – адзінства ўзаемазвязаных кампанентаў: мелодыкі, інтэнсіўнасці, працягласці, тэмпу маўлення і тэмбру вымаўлення. Інтанацыя характарызуе сэнсавы і эмацыянальна-экспрэсіўны аспекты маўлення і з’яўляецца важным сродкам фарміравання выказвання і выяўлення яго зместу. Разам з націскам інтанацыя ўтварае прасадзічную сістэму мовы.

У маўленні інтанацыя выконвае розныя функцыі:

1) лінгвістычную (адрознівае камунікатыўныя тыпы выказвання – пабуджэнне, пытанне, вокліч, апавяданне, імплікацыю; адрознівае часткі выказвання адносна іх сэнсавай важнасці; афармляе выказванне ў адзінае цэлае, расчляняючы яго на рытмічныя групы і сінтагмы);

2) стылістычную (адпаведным чынам афарбоўвае тэксты розных стыляў і жанраў, з’яўляецца адным са сродкаў выяўленчай выразнасці і эмацыянальна-эстэтычнага ўздзеяння на адрасата);

3) псіхалінгвістычную функцыю (здольнасць перадаваць рысы індывідуальнасці асобы ў голасе, фізіялагічны стан гаворачага, яго пачуцці і настрой).

Недахопамі інтанавання з’яўляецца манатоннасць, празмерна высокі або занадта нізкі тон, аднастайнасць выражэння, адсутнасць выразнасці маўлення.

Мелодыка (грэч. *melōdikos* “меладычны, песенны”) – асноўны частотны кампанент інтанацыі, танальны малюнак маўлення. Мелодыку вызначаюць змяненні частаты асноўнага тону моўнага сігнала – паніжэнне і павышэнне тону. Адрозненні гукаў па вышыні ўтвараюцца ў выніку рознай хуткасці хістання галасавых звязак.

Інтэнсіўнасць гуку – адзін з кампанентаў інтанацыі, колькасць энергіі, якая праходзіць у адзінку часу праз адзінку плошчы, размешчанай перпендыкулярна да напрамку пашырэння гука.

Тэмбр (фр. *timbre* < грэч. *τυμπανον* “барабан”) – афарбоўка голасу, якую надаюць яму абертаны. Тэмбр залежыць ад вышыні голасу, мелодыкі мовы, яе тэмпу, характару інтанацыі, асаблівасцей артыкуляцыі і інш. Спецыяльныя практыкаванні дазваляюць зрабіць тэмбр больш чыстым. Харошы тэмбр – адкрытае, насычанае, яснае гучанне, якое суправаджаецца чыстай, свабоднай вібрацыяй галасавых звязак. Цяжка змяніць тэмбр, але можна яго палепшыць спецыяльнымі практыкаваннямі.

Тэмбральную афарбоўку голасу парушаюць задышка, хрыпата, пранізлівасць, гартаннасць і гугнявасць. Калі гэта неарганічныя

недахопы, ад іх неабходна пазбаўляцца пры дапамозе спецыяльных практыкаванняў, калі арганічныя – неабходна звяртацца да спецыялістаў за кансультацыяй.

Немеладычнымі параметрамі інтанацыі з’яўляюцца працягласць, часавая структура выказвання. *Працягласць* апісваецца з дапамогай такіх паказчыкаў, як паўза, тэмп.

Тэмп (іт. *tempo* < лац. *tempus* “час”) – хуткасць вымаўлення, якая адпавядае зместу выказвання. Тэмп вымаўлення цесна звязаны з асобай аратара, і таму з цяжкасцю паддаецца рэгуляванню. Некаторыя людзі гавораць вельмі хутка, іншыя – марудна.

Для павышэння эфектыўнасці выступлення рэкамендуецца змяняць, вар’іраваць тэмп выказвання. Найбольш метаэгодным для публічнага выступлення лічыцца сярэдні тэмп, не вельмі хуткі і не вельмі марудны. Празмерна павольны тэмп “усыпляе” слухачоў, залішне хуткі – перашкаджае засвоіць змест выступлення. Найбольш важныя думкі неабходна вымаўляць больш марудна і пераканальна. Асноўны тэмп прамовы звязаны са зместам маўлення і сітуацыяй зносін. Урачыстая прамова павінна быць больш марудная і размераная, чым аргументуючая. У вялікім памяшканні трэба замаруджваць тэмп выступлення, гаварыць плаўна, каб гукі маўлення “не заміралі”.

Паўза (лац. *pausa* < грэч. *pausis* “спыненне”) – перапынак у маўленні, якому акустычна адпавядае адсутнасць гука, а фізіялагічна – перапынак у рабоце маўленчых органаў. Адрозніваюцца паўзы: *сэнсавыя* (сведчаць аб закончанасці думкі або асобнага сегмента выказвання), *рытмічныя* (служачь для ўтварэння пэўнага рытму маўлення) і паўзы *абдумвання, разважання* (хэзітацыі). Паўзу называюць таксама цэзурай.

Паўза выконвае розныя функцыі:

- 1) лінгвістычную (дазваляе чляніць маўленне на інтанацыйна-сэнсавыя адзінкі – фразы і сінтагмы; выражае характар сувязі паміж часткамі выказвання);
- 2) лагічную (дапамагае вызначыць галоўную ідэю, падкрэсліць асноўнае слова, суправаджае працэс выказвання думкі);
- 3) псіхалагічную (служыць для раскрыцця ідэйна-сэнсавай сутнасці выказвання, яго эмацыянальнай афарбоўкі);
- 4) фізіялагічную (дазваляе зрабіць перапынак у маўленні, дапамагае гаворачаму набраць паветра ў лёгкія).

Лінгвістычную функцыю выконвае як месца паўзы (параўн.: *гаварыць / доўга не мог і гаварыць доўга / не мог*), так і іх працягласць, даўжыня. Больш працяглыя паўзы звычайна адпавядаюць больш слабым сэнсавым сувязям.

Паўза заўсёды ставіцца паміж моўнымі тактамі і фразамі. Яна часта супадае са знакамі прыпынку, але можа быць і там, дзе іх няма. Паўзамі выдзяляюцца аднародныя члены, звароткі, пабочныя і ўстаўныя словы і словазлучэнні, мадальныя словы і інш.

Тэхнічную выразнасць абумоўлівае таксама *тон* маўлення.

Тон (грэч. *tonos* “напружанне, націск”) – вышыня галосных, санорных і звонкіх гукаў маўлення. Тон фарміруецца пры праходжанні выдыхаемай паветранай плыні праз галасавыя звязкі, глотку, рот і нос і з’яўляецца важным кампанентам інтанацыі. У выніку вагання галасавых звязак узнікае *асноўны тон гучу*. Чым большая частата ваганняў, тым вышэй тон. У ротавай поласці ўтвараюцца *абертаны* – розначастотныя ваганні часцінак паветра, якія надаюць асноўнаму тону характэрную афарбоўку (тэмбр).

Агульны тон маўлення абумоўлены яго зместам і мэтай. Ён мае наступныя разнавіднасці:

- 1) апавядальны, аб’ектыўны, інфармацыйны тон (лекцыя, даклад, паведамленне);
- 2) разважлівы тон, які запрашае слухачоў да сумеснага роздуму, пошуку адказу на пытанні (дыспуты, размова);
- 3) даверлівы, інтымны тон (гутарка);
- 4) мітынговы тон, заклік (агітацыйная прамова);
- 5) напружаны, стрымана-гнеўны, выкрывальны тон (судовая прамова);
- 6) урачысты, пафасны тон (юбілейная прамова);
- 7) мінорны, журботны тон (памінальная прамова);
- 8) лірычны, прыўзняты, узвышаны тон (віншавальная прамова) і інш.

5. Рытмічная арганізацыя выказвання.

Выразнасць вуснага маўлення ўзмацняе яго рытмічная арганізацыя, якую стварае *рытм* і *націск*.

Рытм (грэч. *rhythmos* “суразмернасць, раўнамернасць”) – рэгулярнае чаргаванне аднародных, суразмерных адзінак: націскных і ненаціскных складоў, радкоў, строф, суразмернасць паўз і г.д. Рытм стварае эмацыянальную напоўненасць маўлення, садзейнічае камунікатыўнай мэтазгоднасці і рытмічнай арганізацыі выказвання. Рытм нашага маўлення, абумоўлены чаргаваннем націскных і ненаціскных складоў, садзейнічае стварэнню натуральнага, лёгкага інтанавання фразы.

Націск – выдзяленне шляхам узмацнення голасу і павышэння тону аднаго са складоў слова (слоўны націск) або асноўнага слова ў сінтагме (тактавы націск) ці фразе (фразавы націск).

Тактавы націск служыць для фанетычнага аб'яднання некалькіх слоў у такт і падае на апошняе слова такта, сведчыць пра яго канец, фразавы націск аб'ядноўвае некалькі тактаў у фразу, падае на апошняе слова заключнага такта.

Лагічны націск – выдзяленне ў сказе найбольш важнага ў сэнсавых адносінах слова. Лагічны націск, у адрозненне ад тактавага і фразовага, можа быць на любым слове ў сказе.

Лагічны націск у апавядальным неразвітым сказе пры прамым парадку слоў ставіцца на выказнік, пры інверсіі – на дзейнік; у развітых сказах, дзе выдзяляецца тэма і рэма, -- на апорным слове рэмы.

Калі ў сказе ёсць аднародныя члены, параўнанні, пабочныя словы, словазлучэнні, устаўныя канструкцыі, яны выдзяляюцца лагічным націскам. Дапасаванае азначэнне выдзяляецца лагічным націскам пры інверсіі, пры прамым парадку слоў – выдзяляецца азначаемое слова. Недапасаванае і адасобленае азначэнні заўсёды выдзяляюцца лагічным націскам. Лагічна выдзяляюцца супрацьпастаўленне або супастаўленне слоў. У пыталым сказе лагічны націск падае на слова, у якім заключаецца сэнс пытання.

Адзінкай маўленчага ўздзеяння з'яўляецца не слова як асобная намінатыўная адзінка, а частка фразы асаблівай сэнсавай або эмацыянальнай напоўненасці.

6. Дыкцыя, яе недахопы

Выразнасць вуснага слова ў значнай ступені абумоўлена правільнай дыкцыяй.

Дыкцыя (лац. *dictio* “вымаўленне”) – чоткасць і выразнасць вымаўлення асобных гукаў і іх спалучэнняў, дыкцыя з'яўляецца важнейшым сродкам тэхнічнай выразнасці, ад чоткасці і выразнасці вымаўлення залежыць чысціня і прыгажосць вуснага маўлення.

Недахопы дыкцыі – невыразнае, недакладнае, няправільнае вымаўленне асобных гукаў і іх спалучэнняў. Недахопы дыкцыі падзяляюцца на арганічныя, звязаныя з фізіялагічнымі парушэннямі маўленчага апарату, і неарганічныя, абумоўленыя няправільным засваеннем арфаэпічных маўленчых норм.

Да неарганічных недахопаў дыкцыі адносяцца картавасць, шапяляванне, гугнявасць, маларухомасць губ, вымаўленне “скрозь зубы”, парушэнне норм літаратурнага вымаўлення.

Арганічныя недахопы дыкцыі выпраўляюцца шляхам медыцынскай аперацыі, неарганічныя – шляхам штодзённай трэніроўкі маўленчага апарату і засваення правільнага літаратурнага вымаўлення.

Каб вызначыць, як пазбавіцца недахопаў дыкцыі, неабходна звярнуцца да лагапеда, які высветліць прычыны дэфектаў маўлення і дасць рэкамендацыі адносна іх выпраўлення. Вымаўленне гукаў

залежыць ад работы мышцаў, якія вызначаюць выразнасць артыкуляцыі. Асноўная нагрузка пры гэтым кладзецца на язык і губы. Неабходна выпрацаваць мяккасць і плаўнасць вымаўлення. Не трэба падціскаць губы, напружваць мышцы шыі, “цадзіць” словы праз зубы. Калі свабодна рухаць ніжняй сківіцай, не сціскаць і не расцягваць празмерна губы, то вымаўленне становіцца больш вольным, натуральным і выразным. Неабходна імкнуцца выразна аддзяляць зычныя гукі адзін ад другога, не “глынаць” канчаткі і ў той жа час не пераходзіць на палітарнае вымаўленне. Слухач павінен пачуць кожнае слова аратара, адрозніць у ім кожны склад.

Для выпраўлення неарганічных недахопаў дыкцыі неабходна выкарыстоўваць маўленчыя і маўленча-вакальныя практыкаванні. Карысныя практыкаванні-распеўкі, калі прапяваюцца склады з аднолькавымі зычнымі і рознымі галоснымі (*мамемаімомумэю*, і так з усімі зычнымі), прапяванне гукарада галосных на адным дыханні (*а-о-у-э-е-ё-і-ю*); практыкаванні на разборлівы шэпт, скорогаворкі, гучнае вымаўленне слоў з аднолькавымі гукамі або гукаспалучэннямі, мурканне, прапяванне праз зубы і інш.

Недахопамі вуснага маўлення лічацца:

- празмерна высокая танальнасць;
- сціснуты голас;
- “праглынанне” канцавых складоў;
- “гукі разважання”: а-а-э, э-э-э;
- насавае або картавае гучанне;
- празмерныя воклічы, хмыканне, кашаль [8, с.17-18].

Для знешняга, гукавога афармлення тэхнічна выразнага, эфектыўнага маўлення: ў рыторыцы прапануюцца наступныя парады і рэкамендацыі:

- выказванне выразна падзяляць на фразы і сінтагмы;
- неабходна гаварыць выразна і асэнсавана, вымаўленне не павінна асабліва адрознівацца ад агульнаўжывальнага, голас павінен быць гучным;
- максімальна захоўваць ўсе галосныя ненаціскных складоў і іх выразную якасць;
- ужываць пабочны націск у шматскладовых словах;
- інтанацыю фразы арыентаваць на акцэнтна выдзеленае слова;
- выразна акрэсліваць канец фразы;
- захоўваць спакойны тон маўлення, без вялікіх рухаў частаты асноўнага тону, вытрымліваць плаўнасць маўлення;
- падтрымліваць сярэдні тэмп маўлення;
- вар’іраваць мелодыку фразы, каб маўленне не было манатонным, выдзяляць голасам асноўную частку фразы;

- рабіць правільную фразіроўку, акцэнтаўку – расстаноўку лагічнага націску, павышаючы тон або ўзмацняючы гук;
- пазбягаць адрывістага маўлення;
- удых рабіць толькі на сэнсавай паўзе.

7. Невербальныя сродкі зносін

Працэс маўленчай дзейнасці чалавека суправаджаецца *невербальнымі сродкамі зносін*, якія дапаўняюць, ілюструюць змест выказанай думкі, ажыўляюць яе.

Пры выкарыстанні ў працэсе камунікацыі паралінгвістычныя знакі выконваюць розныя функцыі: указальную, эмацыянальную, псіхалагічную, выяўленчую, ілюстрацыйную, рытмічную, сімвалічную і інш.

На аснове судносін паралінгвістычных знакаў з вербальнымі кампанентамі камунікацыі даследчыкі выдзяляюць дзве іх функцыі: функцыю суправаджэння вербальнай часткі паведамлення, калі яны выконваюць ролю падсобнага, дапаможнага элемента для дасягнення адназначнасці камунікацыі і функцыю замяшчэння, аўтаномнага ўжывання, незалежна або замест вербальнай часткі паведамлення, калі яны кампенсуюць элімінаваную ў рэальным працэсе зносін некаторую збыткоўнасць моўных сродкаў.

Невербальныя сродкі зносін – жэсты, міміка, пастава, рухі цела чалавека, якія суправаджаюць працэс маўленчай дзейнасці і нясуць дадатковую да асноўнага зместу інфармацыю.

Жэсты (фр. geste) – выразныя фізічныя дзеянні рук, ног, галавы, тулава, якія з'яўляюцца дадатковым інфармацыйным сродкам у працэсе камунікацыі.

Жэсты паводле сваёй функцыі бываюць:

рытмічныя (звязаныя з рытмікай маўлення – падкрэсліваюць лагічны націск, паскарэнне і замаруджванне маўлення, месца паўз і інш.);

эмацыянальныя (перадаюць разнастайныя адценні пачуццяў – хваляванне, радасць, сумненне, расчараванне, незадавальненне, прыкрасць, злосць і інш.);

указальныя (якімі гаворачы выдзяляе нейкі прадмет з рада аднародных, паказваючы месца яго знаходжання, парадак следавання, гэтыя жэсты – умоўныя і сітуацыйныя);

псіхалагічныя (паказваюць на адносіны да суб'яднага – згоду, нязгоду з ім, адмову, выражаюць інтэнсіўнасць, катэгарычнасць дзеяння, супрацьпастаўленне, раз'яднанне і аб'яднанне і інш.);

сімвалічныя (агульнапрынятыя жэсты, якія суправаджаюць сустрэчу, прывітанне, развітанне і інш. дзеянні);

выяўленчыя (дазваляюць зрабіць маўленне больш выразным, узмацняюць уражанне ад слоў, надаюць ім канкрэтнасць) і інш.

Жэст аратара натуральна дапаўняе яго думку, пачуццё, перажыванне, ажыўляе маўленне, робіць яго больш псіхалагічным.

Да жэстыкуляцыі ў публічным выступленні прад'яўляюцца наступныя патрабаванні:

-- жэсты павінны быць стрыманымі, але выразнымі, не варта захапляцца эфектнымі жэстамі;

-- нельга злоўжываць жэстамі, таму што празмерная жэстыкуляцыя адцягвае ўвагу слухачоў, стамляе іх і нават можа выклікаць смех;

-- жэсты павінны быць матываванымі, разнастайнымі, натуральнымі, адпавядаць зместу маўлення і сітуацыі зносін.

Аратар павінен пазбавіцца ад “дурных” звычак пры жэстыкуляцыі (калі яны ў яго ёсць) – моцна размахваць рукамі, стукаць кулаком па кафедры або стала, засоўваць рукі ў кішэні, паціскаць плячыма, качаць нагой, ківаць галавой, пагладжваць падбародак, хадзіць перад аўдыторыяй, залажыўшы рукі за спіну і інш. Трэба навучыцца кантраляваць сябе, сачыць за сваімі рухамі і жэстамі і стрымліваць празмерную жэстыкуляцыю.

Калі аўдыторыя невялікая, не рэкамендуецца стаяць за кафедрай, паколькі яна зракава аддзяляе аратара ад аўдыторыі, можна стаяць спераду або побач. Калі ж аўдыторыя вялікая, то лепш стаяць за кафедрай, каб трымаць у полі зроку ўсіх слухачоў.

Міміка (грэч. *mimikos* “акцёрскі, прытворны”) -- выразныя рухі мышцаў твару як адна з форм праяўлення пачуццяў. Міміка, як і жэсты, ажыўляе вуснае маўленне, робіць яго больш выразным і зразумелым, адыгрывае істотную псіхалагічную ролю.

Міміка, як рэкамендуе рыторыка, павінна быць:

-- натуральнай;

-- выражаць сапраўдны душэўны стан прамоўцы;

-- адпавядаць сітуацыі і зместу паведамлення.

Да мімікі, як і да жэстыкуляцыі, падыходзіць старажытнае правіла “залатой сярэдыны” – *aurea mediocritas*, якое дыктуе ўмеранасць і дарэчнасць.

Пастава – манера трымацца, становішча фігуры, корпуса, уласцівыя каму-н. Добрая пастава аратара вызначаецца стройнасцю, велічнасцю, прыстойнасцю і прыгажосцю ўсіх рухаў цела.

Яна характарызуецца наступнымі прыметамі: пазваночнік некалькі прагнуты ў паяснічнай частцы цела, плечы выпрастаны, шыя прамая, ніжнебрушныя мышцы злёгка напружаны, рукі свабодна апушчаны, ногі самкнуты ці троху расстаўлены, калені прамыя, ступні

злёгка развёрнуты ў бакі; калі вага цела пераносіцца на адну нагу, то яна павінна быць прамой у калене, а другая трохі выстаўлена ўперад і аслаблена ў каленным суставе.

Поза (фр. *pose*) – становішча цела. У аратара павінна быць спакойная, натуральная і эстэтычная поза, якая б адпавядала канкрэтнай сітуацыі зносін, не адцягвала ўвагу слухачоў, не перашкаджала засваенню зместу паведамлення. Змяняць позу лепш за ўсё ў час маўлення, а не ў час паўзы. Перад аўдыторыяй трэба паводзіць сябе спакойна, не мітусіцца. Падрыхтуйцеся загадзя: складзіце ў належным парадку свае запісы, зазірніце ў люстэрка, папраўце прычоску, гальштук, зашпіліце гузікі і толькі пасля заходзьце ў аўдыторыю.

Поспех выступлення аратара перад любой аўдыторыяй у значнай ступені залежыць ад формы яго выканання.

8. Формы выканання выступлення

Формы выканання выступлення абумоўлены ступенню падрыхтаванасці аратара, яго індывідуальнымі здольнасцямі і густам. Вядомыя наступныя формы выступлення:

1) тэкст выступлення чытаецца па запісах (гэта форма дазваляе поўна і дакладна перадаць змест выступлення, але перашкаджае ўстанаўленню кантакту са слухачамі), “Той, хто, як раб, прывязаны да рукапісу, можа стаць добрым лектарам, але ніколі не будзе добрым аратарам” [Х. Кюн]. У слухачоў узнікае антыпатыя да лекцыі, якая чытаецца па запісах;

2) тэкст выступлення завучваецца на памяць і расказваецца (такое выступленне стварае ўражанне непасрэднай, жывой размовы, але мае пагрозу для аратара парушыць паслядоўнасць выкладу, прапусціць асобныя факты, прыклады і г.д.);

3) тэкст пераказваецца сваімі словамі (захоўваецца непасрэднасць зносін са слухачамі, але могуць быць адступленні ад зместу паведамлення);

4) тэкст з’яўляецца апорай выступлення (у гэтым выпадку некалькі разоў перачытваецца і асэнсоўваецца напісаны тэкст, узнаўляецца ў памяці яго план і змест, падкрэсліваюцца асноўныя палажэнні, нумаруюцца пытанні, выдзяляюцца ключавыя словы, прозвішчы, назвы, статыстычныя дадзеныя, вызначаюцца пачатак і канец цытат, ілюстрацыйныя прыклады. У час выступлення лектар перыядычна зазірае ў тэкст); вольная прамова па канспекту з ключавых слоў лічыцца найбольш эфектыўнай.

5) выступленне без запісаў з папярэдняй падрыхтоўкай (такой формай выступлення неабходна авалодваць паступова: поўны тэкст → падрабязны канспект → сціслы канспект → план выступлення з цытатамі → выступленне без запісаў);

б) выступленне экспромтам, без папярэдняй падрыхтоўкі (цікавая, арыгінальная форма, але патрабуе глыбокай эрудыцыі аўтара, яго кампетэнцыі, падрыхтаванасці і дасведчанасці па ўсіх пытаннях выкладаемай тэмы).

Такім чынам, акцыя як заключны этап падрыхтоўкі да выступлення ўключае засваенне прыёмаў красамоўнага выканання тэксту прамовы.

Пытанні для замацавання

1. Дайце азначэнне паняцця “акцыя”. Якое месца яна займае ў структуры рытарычнай дзейнасці?

2. Пералічыце рытарычныя рэкамендацыі да знешняга, гукавога афармлення маўлення.

3. Ахарактарызуйце прыродныя ўласцівасці голасу. Што такое палётнасць, вынослівасць, дыяпазон, рэгістр, сіла гуку?

4. Назавіце асноўныя недахопы голасу.

5. Назавіце тыпы дыхання. Ахарактарызуйце практыкаванні па трэніроўцы дыхання.

6. Вызначце ролю інтанацыйнай і рытмічнай арганізацыі выказвання ў стварэнні яго тэхнічнай выразнасці.

7. Што такое інтанацыя? Назавіце яе асноўныя кампаненты і функцыі.

8. Якую ролю ў маўленні выконвае паўза? Назавіце яе віды і функцыі.

9. Што такое тон? Укажыце яго віды. Як залежыць тон ад тыпу дыскурсу?

10. Што стварае рытмічную арганізацыю выказвання? Назавіце віды націску.

11. Якую ролю ў тэхнічнай выразнасці маўлення адыгрывае дыкцыя?

12. Назавіце асноўныя недахопы дыкцыі і спосабы іх выпраўлення.

13. Якія невербальныя сродкі суправаджаюць маўленне? Што такое міміка, жэсты? Назавіце віды жэстаў, іх функцыі.

14. Якія патрабаванні прад’яўляе рыторыка да жэстаў, мімікі, позы, паставы, паходкі аратара?

15. Пералічыце асноўныя формы выканання выступлення. Якія з іх вы лічыце найбольш мэтазгоднымі і чаму?

Літаратура

1. Артоболевский, Г. В. Очерки по художественному чтению / Г. В. Артоболевский. – М., 1969.

2. Выгонная, Л. Ц. Интонация. Націск. Арфаэпія / Л. Ц. Выгонная ; рэд. А. І. Падлужны. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 215 с.

3. Горелов, И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов ; отв. ред. В. Н. Ярцева. – М. : “Наука”, 1980. – 104 с.

4. Каляда, А. А. Выразнае чытанне : вуч. дапам. для студ. філ. фак. пед. ін.-таў / А. А. Каляда. – Мінск : Выш. школа, 1989. – 269 с.

5. Колшанский, Г. В. Паралингвистика / Г. В. Колшанский. – М. : “Наука”, 1974. – 80 с.

6. Леммерман, Х. Уроки риторики и дебатов / Х. Леммерман ; пер. с нем. – М. : ООО “Изд-во «Уникум Пресс»”, 2002. – С. 46–64.

7. Михальская, А. К. Основы риторики: Мысль и слово : учеб. пособие / А. К. Михальская. – М. : Просвещение, 1996. – 416 с.

8. Подобед, А. С. Практическая риторика / А. С. Подобед. – Минск : Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2001. – 360 с.

Станкевіч А.А.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ